

A BIRTOKOS ESET ÉS TÁRGYASET HASZNÁLATA TÁRGYAS IGÉK UTÁN AZ OROSZ NYELV TAGADÓ MONDATAIBAN

Írta: ERDEI MIHÁLY

1. Az orosz nyelvészeti szakirodalomban általánosan ismert, hogy a tagadósó hatására a tárgyas igék után a főnév általában birtokos esetben használatos [1]. Pl.:

Синцов не раздел чувств редактора. (Симонов: Живые и мертвые)
Не успел он сделать шагов, как его догнала другая женщина с ребенком. . . (Горький: Жизнь Клима Самгина)

Az is közzismert, hogy a tagadó mondatokban a tárgyat [2] kifejező névszó nem mindig kerül birtokos esetre. Pl.:

Коновалов судьбу не винил, о людях не говорил. (М. Горький: Коновалов)

Amint a példákból látható a tárgyas igék után a tagadó mondatokban mind a birtokos, mind a tárgyeset megengedett. Sőt egyazon szerzőnél, ugyanazon mondatban megfigyelhetjük használatukat. Pl.:

Она не любила Прасковью всегда тихую, бесшумную, и никогда не скрывала своей неприязни. (Мальцев: От всего сердца)

Olyan, gyakran előforduló nyelvi jelenséggel állunk tehát szemben, amikor a birtokos eset és a tárgyeset használata normáinak megállapítása igen bonyolult. E tekintetben az orosz nyelv nagyon szeszélyes, és az esethasználat kiválasztásában különböző variációkat tesz lehetővé. Annyi mindenestre biztos, hogy a két eset közül a birtokos eset használata az eredeti, és ma is gyakoribb forma tárgyas igék után a tagadó mondatban [3]. A tárgyeset használatának széleskörű elterjedése a múlt században kezdődött [4]. Ez a kérdés, amelyet érintünk, már nagyon régen felkeltette a nyelvészek figyelmét, mivel azonban sokáig csupán a birtokos eset használatát tartották megengedhetőnek, a tárgyeset használatát kevésbé méltatják figyelemre. Az eset-használat változásainak kérdése az orosz nyelv tagadó mondataiban a nyelvészek érdeklődési körébe először Puskin művészetével kapcsolatosan került. Az orosz nyelv zseniális mestere csatlakoztatlan ösztönrel tükrözte műveiben a nyelv legfontosabb sajátosságait [5]. Észrevette és használta a birtokos eset mellett tagadósós tárgyas igék után a tárgyesetet is, s amikor ezért megbírálták a kritikusok, akkor így nyilatkozott az új jelenség védelmében: „Два века ссорить не схочу с. verssor a kritikusok szemében hibásnak tűnt. Mit mond erre a grammatika? Azt, hogy a tagadószóval álló tárgyas ige nem tárgyas, hanem birtokos esetet vonz, pl.: Я не пишу стихов. De az én versemben nem a ссорить igeire hat a НЕ, hanem a хочу igeire. Ergo, ezt nem érinti a szabály; vajon a tagadósó elektro-

mos hatásának az igék egész láncolatán kell áthatolnia, és kell hatnia a főnévre? Nem gondolnám!” [6]

Mondanunk sem kell, hogy Puskin helyesen értékelte — amint ezt a későbbiek folyamán látni is fogjuk — ezt a nyelvi jelenséget. Kortársai nyelve azonban részrehajló volt a birtokos esettel szemben. Puskin — igazának bizonyításaként — Lomonoszovra is hivatkozik, aki kedvező ritmikai feltételek mellett már használta a tárgyesetet [7]. Bár Lomonoszov mint nyelvész grammatikájában csak a genitívusz használatával számolt [8].

BUSZLÁJEV [9] érdeme, hogy mint nyelvész észrevette a tárgyeset megjelenését tagadó mondatokban. Mint nyelvtörténész feleletet is igyekszik adni az accusativus megjelenésére. Arra a vitatható megállapításra jut, hogy a görög mondatban hatásának tulajdonítható e jelenség. A XIX. sz. nyelvről beszélve BUSZLÁJEV megfigyeli a tárgyeset használatát a népnyelvben, és azt állítja, hogy az accusativus terjed az infinitívuszos szerkezetekben (különösen Puskinnál) és a kérdő mondatokban [11].

Amíg a század elején arról folyt a vita, hogy melyik eset használata felel meg az irodalmi nyelv normáinak, addig a század második felében a nyelvészek előtt nyilvánvalóvá vált a tárgyeset használatának gyakorisága, és ПОТЫЕБНЯ az utolsó ellenzője az accusativus irodalmi normaként való használatának az orosz nyelvészeti szakirodalomban [11].

A XIX. sz. utolsó negyedében tehát már határozott jelenségnek számít mindkét esetben a használata, és megkezdődik a vita arról, amit a mai napig nem sikerült megoldania a nyelvtudománynak: megállapítani a genitívus és az accusativus használatának szabályait.

Egyes nyelvészek, mint pl. PESKOVSKIJ és CSERNISEV [12] szerint nincs különbség a két eset használatát illetően, ők ellene vannak minden normalizációnak: „... В настоящем же винительный здесь совершенно обычен, и в употреблении его мы не можем уловить никакой разницы между ним и родительным.” [13].

САХМАТОВ, БОГОРОГИЧКИJ, THOMSON és mások viszont különbséget tesznek a birtokos és tárgyeset használatában [14]. A két eset kiválasztásáról szóló véleményeket a következőképpen próbáljuk csoportosítani:

a) Az első csoportba azokat sorolhatjuk, akik a logikai hangsúlytól teszik függővé az eset használatát: ha az állítmányon van a logikai hangsúly, akkor birtokos esetben áll a névszó, ha pedig a tárgyon, akkor tárgyesetben. Ezt a véleményt NYEKRÁSZOV és ZSIRICKIJ képviselik elsősorban [15]. Igaz, hogy sok esetben a birtokos és a tárgyeset használata egybeesik a logikai hangsúllyal, de ez mégsem elsődlegesen esik latba az eset kiválasztásánál. Ez a szempont annál inkább vitatható, minthogy nyomtatott szövegben nehéz pontosan megállapítani a logikai hangsúly helyét a mondatban [16].

b) Mások, pl. БУЛАНОВСКИJ és ZSIRICKIJ, attól teszik függővé a genitívus vagy accusativus használatát, hogy a tárgyat kifejező főnév elvont vagy konkrét, illetőleg a cselekvés tárgya határozott vagy határozatlan: ha az igének a tagadó mondatban konkrét és határozott a tárgya, akkor többnyire accusativus használatos. Ez a módszer sem lehet azonban egyedüli az eset kiválasztásában, mert sok esetben a tárgyat konkrét és határozott főnév fejezi ki, s mégis genitívusban áll [17].

c) A harmadik elvet THOMSON képviseli [18], aki talán a legtöbbet és a legmélyebben foglalkozott ezzel a kérdéssel [19]. Szerinte a cselekvés határozza

meg az eset használatát: ha az ige által kifejezett tagadott cselekvés konkrét, akkor tárgyeset, ha elvont, akkor a birtokos eset helyes.

Sorolhatánk tovább a különböző szerzőket, mint pl. BUTORINT [20], aki az egyes igék szemantikai jelentése szempontjából értékeli a genitívus és accusativus használatát, azután DERIBASZT, KOHUTOT, KOCSINYEVÁT, akik a fentebb idézett szerzők egy-egy szempontja alapján igyekeznek feleletet adni a probléma megoldására [21]. Továbbá megemlíthetnénk SAFAREWICZOWÁT, aki stilisztikai szempontból vizsgálja a jelenséget [22]. Meg kell azonban jegyeznünk, bármennyien is érintették e nyelvi jelenséget (hiszen az említett szerzők felsorolása korántsem teljes névsora azoknak, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak), egyik szerzőnél sem találjuk a tárgyalta kérdés végleges megoldását. Ez a dolgozat sem tűzi ki célul e rendkívül bonyolult és sokrétű nyelvi probléma végleges megoldását, csupán kísérlet arra, hogy a megoldáshoz közelebb vigye, illetve rámpontul szolgáljon a további vizsgálódásokhoz.

2. A vizsgálódásunk tárgyaül választott nyelvi jelenség problémájának megoldását, véleményünk szerint, csak abban az esetben kísérhetjük meg eredményesen, ha nem az említett nyelvészek által alkalmazott módszerek valamelyikével próbálkozunk, hanem egy általánosabb, átfogóbb rendszert alakítunk ki. Semmiképp sem vezethet teljes sikerre, ha külön-külön vizsgáljuk a birtokos és tárgyeset használatának lehetőségeit a tagadó mondatokban tárgyas igék mellett, hiszen ez többnyire párhuzamos jelenség és nem lehet közöttük éles határt vonni. Ez a vizsgálati módszer izolált, és így nem adhat hű képet a mai orosz nyelv jelenlegi állapotáról e jelenséggel kapcsolatban.

Az elmondottakat figyelembe véve felvetődik a kérdés: milyen módszer segítségével lehet és kell vizsgálni az említett nyelvi jelenséget? Szerintünk itt nem egy, hanem több motívum alapján kell keresnünk a megoldást. Ennek a módszernek a kialakítása talán SZUHARJEVNÁNAK sikerült a legjobban, aki szerint a birtokos vagy tárgyeset kiválasztása a következő feltételektől függ: a) az állítmány típusa, b) a szórend, c) a tárgyat kifejező névszó és végül d) a szókapcsolat szemantikája [23].

Az említett szerzők véleménye és SZUHARJEVA szempontjai alapján, véleményünk szerint, a következők alapján a legcélravezetőbb csoportosítani azokat a tényezőket, amelyek a leginkább eldöntik a genitívus vagy accusativus használatának kiválasztását: 1. az állítmányt kifejező igék aspektusa, jelentése, valamint az igemód, 2. a tárgyat kifejező névszó konkrétsága vagy elvontsága, 3. a tagadás erőssége, 4. szórend, 5. stilisztikai szempontok.

1. A) Említettük már, hogy THOMSON szerint az alapvető szintaktikai különbség a genitívus és accusativus használatában a tagadott cselekvés elvont vagy konkrét voltában rejlik a tagadó mondatban. Mit ért ezen Thomson? Érdekes ezzel a megállapítással bővebben foglalkozni, mivel Thomson ezt a fogalmat: „elvont és konkrét” más értelemben használja amint azt a tankönyvek teszik: „Конкретное значение обозначает нечто реальное существующее в пределах пространства и времени. Абстрактное значение заключается в так называемых общих представлениях (понятиях в психологическом смысле)”. [24]

Továbbá a cselekvés konkrét vagy elvont voltát a beszélő elképzelésétől teszi függővé: „Действие, производимое существом или предметом и переходящее на конкретное существо или предмет, может быть как конкретным,

так и абстрактным, смотря по тому, как мы это действие представляем себе во времени". [25]

THOMSON e tétele alapján azokban a mondatokban használatos a tárgy-eset, amelyekben a cselekvés konkrét, és a cselekvés tárgya is feltétlenül konkrét, valamint individuálisan határozott, amíg a birtokos esetet magába foglaló ragadó mondatokban egyformán lehet absztrakt vagy konkrét. THOMSON sajátos terminológiáját figyelembe véve megjegyezzük, hogy a ragadott cselekvés konkrétságáról (accusativus eserén), és a ragadott cselekvés elvontságáról (genitivusban álló konstrukciónál), szóló tétel eléggé meggyőzően hat. Sok jelen-ség megértésénél szolgálhat segítségül, de nem lehet általános, egyedüli eszköz, amely a ragadószós tárgyas igék után a birtokos, illetőleg tárgyeset használatát megmagyarázná. Sok értékes megfigyeléssel szolgál még THOMSON, de nem egyformán meggyőző erejű minden megállapítása a tárgy genitivusban vagy accusativusban való használatát illetően. Ezen a véleményen van BUTORIN is: „Хотя в большинстве случаев конкретность отрицаемого действия бывает связана с индивидуальной определенностью объекта, однако в отдельных предложениях мы можем представлять действие конкретным и при неопределенности объекта. Нпр.: Наш разведчик заметил кого-то.” [26]

Ehhez járul még, hogy THOMSON a későbbiekben nem kielégítően határozza meg azokat az ismertető jegyeket, amelyek alapján a cselekvés konkrét-nak vagy elvontnak tekintjük. Ennek kapcsán nem érdektelen BUTORIN állás-foglalását megemlítenünk:

„Оба указанные Томсоном признака: вид глагола и множественность объекта не могут служить основанием для определения конкретности или абстрактности действия... Положение Томсона об абстрактности действия, направленные на многие объекты, само по себе спорное исходит из еще более спорного... утверждения, что в предложениях с отрицательным переходным глаголом и прямым дополнением, выраженным существительным во множественном числе употребляются исключительно конструкции с родительным падежом.” [27]

BUTORIN véleményét igazolja RESTAN kutatása is. Szerinte sem egyezik az a tétel: Ha a főnév többes számban van, akkor a tárgyeset gyakorisága alacsony. Százalékosan kimutatta, hogy az egyes és többes számban levő főnevek nem sokban különböznek az accusativus gyakorisága tekintetében. A többes számban a tárgyeset gyakorisága 29,9%-os, az egyes számban levő főneveké 32,4% [28].

Az ige szemlélete valóban hatással van az eset kiválasztására a ragadó mondatban. Az ige szemléletének hatását illetően RESTAN is megerősíti, hogy a befejezett szemléletű igék után a tárgyeset gyakoribb: 40%, míg a folyamatos igék után csupán 25% [29].

THOMSON elméletét összegezve, megállapíthatjuk, hogy a cselekvés konkrétságát, valamint elvontságát meghatározó tételei, ha nem is mindig érinthetők és alkalmazhatóak, annyi bizonyos, hogy a cselekvést kifejező igéktől nagymértékben függ a birtokos és a tárgyeset használata ragadó mondatokban.

B) Az esethasználat kiválasztása igen gyakran függ az állítmányt kifejező igék szemantikájától:

a) Számos nyelvész kiemeli [30], hogy az érzékelést kifejező igék (глаголы восприятия), után, mint például: не знать, не понимать, не помнить, не видеть, не слышать, не замечать stb. általában birtokos esetben áll a névszó.

Он не знал прежде Анны и был поражен ее красотой. (Л. Толстой: Анна Каренина)

Никто от него не слышал таких слов. (М. Горький: Жизнь Клима Самгина)

Вы, очевидно, не заметили этой маленькой, но существенной разницы. (К. Симонов: Русский характер)

Tárgyesetben ritkábban használatos a névszó az említett igék után.

Megfigyeléseink egybeesnek ezzel az állítással, amit RESTAN is megerősít. Он давно, несколько недель не видел Олегу, избегал встреч с ее сыном, поссорившись с ним.

(М. Горький: Дело Артамановых)
Может быть, я что — нибудь не понимал. (Ажаев: Далеко от Москвы)

b) Az *иметь* ige után szabálynak számít a birtokos eset használata a tagadó mondatban. Pl.:

Не имею права не верить, — серьезно сказал Самгин.

(М. Горький: Жизнь Клима Самгина)

Отсюда следует, что министр не имел ясного представления о состоянии хозяйства, порученного ему.

Самгин не решил отказаться да и не имел причины, — ему тоже было скучно. (uo.).

Az *иметь* igével álló szerkezetek többnyire állandósult szókapcsolatoknak tekinthetők. Pl.:

не иметь понятия
не иметь надежды
не иметь дела
не иметь права
не иметь духа
не иметь отношения
не иметь основания
не иметь возможности stb.

Természetesen ez nem jelenti, hogy egyáltalán nem állhat a névszó tárgyesetben az *иметь* ige után. RESTANNak sikerült 151 eset között négyet találnia, egyik példája:

... их позиция. ... не имеет решающее значение для безопасности США [32].

c) А желать, хотеть, жаждать, ждать, ожидать, чаять, искать, просить, требовать, заслуживать igék után általában birtokos esetben álló a névszó a tagadó mondatban [33].

Не хотел я этого, — упавшим голосом прошептал Лозневой.

(М. Бубеннов: Белая береза)

Мало ли чего ты, к примеру, не хотел! — возразил Ерофей Кузмич. Всю неделю отступления Лозневой ждал внезапных и грозных событий, но никак не ожидал того, что случилось. ... (uo.).

Веселенья я не ищу. (В. Кетлинская: В осаде)

Az előbbieken említett igék eredetileg birtokos esetet vonzottak [34].

A mai orosz nyelvben már tárgyesetben is használatos ezen igék után a névszó. Jelen esetben nem célunk a felsorolt igék vonzatában megfigyelhető változás, illetőleg ingadozás vizsgálata, de úgy gondoljuk, ezen igék vonzatának rövid áttekintése nélkül kevésbé érthető az a tény, hogy ezek után, az eredetileg birtokos esetet vonzó igék után még tagadás esetén is használatos az accusa-

tivus. Az említett igéket „törekvés jelölő” igéknek nevezi a nyelvtudomány. A törekvést jelölő igék utáni eset használata szorosan összefügg a tárgyat kifejező névszók jelentésével. А желать és хотеть igék többnyire elvont főnév vagy anyagnév jelölte tárgy mellett használatosak, ezért rendszerint birtokos esetet vonzanak. Pl.: желаю отдыха, хочу чаю. Ha viszont konkrét főnév a tárgy, akkor accusativus használatos. Pl.: желаю вам хорошую невесту. Ugyanez a helyzet а ждать, ожидать igékkel. Továbbá nagymértékben függ az említett igék vonzata az adott mondatban levő jelentésétől. Vegyük pl. az искать igét:

Он ищет место под солнцем.

Он ищет упавшую иголку.

A „keres” igének talán az „igyekszik elérni” jelentést adhatnánk az említett mondatokban. Ha ezzel a jelentéssel használatos, akkor accusativusban áll a főnév. Nem változik vonzata akkor sem, ha tagadószóval látjuk el az igét. Pl.: Он не ищет упавшую иголку.

Vegyük a következő mondatot:

Он ищет случая спасения в бегстве.

(Futásban keres menedéket.) Itt az ige azt jelenti: „arra törekszik, hogy megtalálja” — azaz a védekezés módjának keresésével foglalkozik. Ha ilyen jelentése van, akkor többnyire birtokos eset használatos. A tagadószó kitétele szintén nem változtat az esethasználaton, jöllehet az eset kiválasztása itt inkább a tárgyat kifejező főnévtől függ. Valóban, nem tagadható, hogy szoros összefüggésben van azzal, hogy a tárgy ebben a mondatban elvont főnév, de legalább ilyen mértékben függ az ige szemantikájától.

Учреждение искало с ответчика тысячу рублей. (Az intézmény az alperestől 1000 rubelt követelt.) Ebben a mondatban az igének harmadik jelentése használatos: „Valaki ellen beadványt nyújt be.” Ha ebben a jelentésben használatos, akkor tárgyeset áll az ige mellett. A tagadószó kitétele itt sem változtatja meg az ige vonzatát.

d) Bizonyos szókapcsolatok többé-kevésbé megmerevedtek és ezekben legtöbbször birtokos esetben áll a főnév az igék után. Ebben az esetben nagy szerepe van a nyelvi hagyományoknak. Pl.:

не обращать внимания
не давать возможности
не давать ответа
не принимать участия
не допускать мысли
не спускать глаз

Nagyon ritkán azonban található olyan példa, ahol tárgyesetben áll a főnév az említett szókapcsolatok valamelyikében. Pl.:

Я не знаю, как священники-то не обращают на это внимание. (Гоголь: Мертвые души) [35]

c) Hogy a tagadó mondatban melyik eset használatos, a genitivus és az accusativus közül, függ az igemódtól is. Különösen DERIBASZ tulajdonít nagy jelentőséget az esetkiválasztást illetően. Szerinté majdnem mindig accusativusban áll a tárgyat kifejező főnév felszólító módon levő tárgyas igék után, s ezt a következőkkel magyarázza:

„1. Повелительное наклонение обычно употребляется в разговорной речи, а разговорной речи более свойственно употребление при глаголе с отрицанием винительного падежа; 2. при приказании говорящий стремится точнее выразить свою мысль, избежать двойственного толкования, омонимичных форм, что достигается употреблением винительного падежа; 3. действие, выражаемое повелительным наклонением, обычно переходит на предмет с конкретным значением, – существительное же с конкретным значением при отрицании чаще употребляется в винительном падеже.” [36]

DERIBASZ motívációja helytállónak tűnik, s valóban elég sok példa bizonyítja tétele megalapozottságát. Pl.:

Нет, революцию-то ты не предвещай. (М. Горький: Жизнь Клима Самгина)

Не наклоняй знамя-то, эй не наклоняй (uo.).

Совет мой не забудь! (Ажаев: Далеко от Москвы)

Только не вскружите мне голову! (uo.).

Не копи в себе горе! (uo.).

Anélkül, hogy tagadnánk az említett felszólító mód esetén az accusativus gyakoriságát, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a genitivus használata is előfordulhat imperativus mellett. Pl.:

Не читай таких книг!

— Ne olvass ilyen könyveket — ez a szó szerinti fordítás, de hübb képet ad: Egyáltalán ne olvass ilyen könyveket; — ti. bizonyára káros hatással lehetnek az illetőre a mondatban említett „ilyen” könyvek [37]. Hasonló típusúak a következő mondatok is:

Не пой этой песни!

Не покидай земли родной!

D) Az orosz nyelvben olyan konstrukció jelenléte esetén, amikor a tárgy az infinitivushoz tartozik — mely infinitivus az összetett igei állítmány része —, akkor mindkét esetben egyformán állhat a főnév a tagadó mondatokban [38]. PESKOVSKIJ szerint a tárgyeset gyakoribb, de megfigyeléseink ezt nem igazolják [39]. Pl.:

Он не мог преодолеть угнетенное настроение.

(Ажаев: Далеко от Москвы)

Они не могли скрыть своего любопытства... (uo.).

Им еще не приходилось вести неслужебный разговор...

Не успели девушку назначать начальником. (uo.).

A mочь segédige után inkább a birtokos eset használatos, az успеть és приходится segédigékkel álló infinitivus után a tárgyeset használata a gyakoribb. Ha névmás tölti be a tárgy szerepét, akkor viszont többnyire birtokos eset használatos.

2. a) A két eset használatának kiválasztása az állítmányt kifejező igékhez hasonló mértékben függ attól, hogy a cselekvés tárgya határozott vagy határozatlan, illetőleg az őt kifejező főnév konkrét vagy elvont. A legtöbb nyelvész azt állítja, hogy az accusativus gyakorisága növekszik, ha a tagadó mondatban szereplő tárgy határozott és konkrét főnévvel van kifejezve. DERIBASZ már óvatosabb ebben a kérdésben, amit azért is érdemes megemlíteni, mert túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítanak egyesek a tárgyat kifejező főnév konkrétságának, sőt vannak, akik a genitivus vagy accusativus kiválasztását ettől teszik függővé. Tehát nem szabad figyelmen kívül hagyni a következőket:

„... категория конкретности и абстрактности существительного хотя и влияет иногда на употребление винительного или родительного падежа при отрицании, но это влияние на употребление формы того или иного падежа нельзя преувеличивать.” [40]

Valóban nem szabad a tárgy határozott vagy konkrét voltának túlzott jelentőséget tulajdonítani, de vitathatatlan az a tény, hogy az accusativus gyakorisága növekszik, ha a tagadó mondatban szereplő tárgy konkrét, határozott főnév. Konkrét főnév által kifejezett tárgy esetében az accusativus használata 35,6%-os [41]. Ha a tárgyat elvont főnév fejezi ki, akkor csökken az accusativus gyakorisága, de azért előfordul a genitivus mellett.

Szemantikai különbséget mind a konkrét, mind az elvont főnév esetében nehéz megállapítani, mivel mind a két eset használatos, ha nem egyforma mértékben is.

Az elmondottak bizonyítására szolgálnak a következő mondatpárok:

Birtokos eset:

Насколько я знаю, — солдаты революций не делают.

Я не понимаю политики, не люблю.

... понимал, что не успею начать сражения, он уже проиграл его.

Материальная культура не создает счастья, не создает же.

Но Тагильский не успел сказать ни слова...

Нет, стихов — не люблю, очень трудно понимать.

Печали в словах ее Самгин не слышал.

Tárgyeset:

Что не делаете революцию, чего ждете?

Кто не понимает этого, тот не понимает Францию..

Я не успел сшить форму.

... почему он не может создать себе крупное имя?

Мария Романовна не сказала другое слово.

Я не люблю яркие цвета, громкую музыку, прямые линии.

Боясь, чтоб Лидия не услышала в его словах эхо мыслей Макарова

(A példamondatok M. Gorkij Klim Számgin élete c. művéből valók.)

b) Azokban a tagadó mondatokban, amelyekben a tárgyat az это, то, что, все, какой, который névmások fejezik ki, használatos mind a genitivus, mind az accusativus. Pl.:

... он не знал, так же как этого не знали и все другие люди. . .

(Симонов: Живые и мёртвые)

Они оба еще до конца не понимали того ... (uo.).

А я уже никогда этого не увижу. (uo.).

Может быть, я что-нибудь не понимал. (Ажаев: Далеко от Москвы)

... такой тип вероятно, не писал бы стихов, которых, которых никто не знает. . . (М. Горький: Жизнь Клима Самгина)

Их материал освещался социальной филохосфией, и это была „сistema фраа” которую он не в силах был оспорить. [uo.]

В довершении путаницы крестьянин Анисим Фроленков заявил, что лугз, которые монастырь не опаривает, Ногайцев продал ему тотчас же после решения окружного суда. . . [uo.]

Azt lehet megemlíteni csupán, hogy a который talán gyakrabban tárgyesetben áll, míg a какой névmás inkább birtokos esetben.

c) На a tárgyat a ничто névmás fejezi ki, akkor csak genitivus használatos. Pl.:

Только никто ничего не знал. (Симонов: Живые и мертвые)

Но все это Синцов подумал потом, а тогда он ничего не успел подумать. ... он так же твердо решил больше ничего не искать. (uo.).

3. A már felsorolt tisztán szemantikai feltételek mellett az eset használatát illetően nem szabad figyelmen kívül hagynunk a tagadás erősségét sem. Számos nyelvész hangsúlyozza, hogy a genitivus szabály, ha a tagadás hangsúlyozott. Ez megegyezik a mi vizsgálataink eredményével, amelyekben a tagadást a ни módosító szó erősíti. Ilyen mondatokban a tárgyeset nagyon ritka. Pl.:

... но так никого не обнаружили: ни парашютов, ни летчиков.

Но шофер сидел за рулем насупясь и не говорил ни слова.

(Симонов: Живые и мертвые)

На a mondat csak részleges tagadást tartalmaz, tehát amikor a tagadószó nem az állítmány, hanem más mondatrész előtt áll, akkor tárgyesetben áll a főnév, mint például a következő mondatokban:

Я не очень люблю музыку.

Не я получил деньги.

Мини ismeretes, ezek a mondatok tulajdonképpen állítóak.

На mondatban ellentétes kötőszó van és az igei állítmányok ellentétes cselekvést fejeznek ki, akkor is többnyire tárgyeset használatos. Pl.:

Деньги я не выиграл, а заработал.

Книгу я не прочел, а только просмотрел.

Ezekben a mondatokban két ige hat a tárgyra, az egyik tagadószóval áll, a másik anélkül, a tárgy azonban accusativusban marad, mivel hasonló konstrukciókban rendszerint a pozitív cselekvés erősödik meg, s vele állítjuk szembe a negatív cselekvést. Tehát nem azt állítom, hogy nyertem, hanem azt, hogy kerestem a pénzt.

Az orosz nyelvben elég gyakoriak az olyan szerkezetek, amelyekben kettős ne használatos. Ilyenkor a tagadószó elveszíti tagadó jelentését és megerősíti a mondat állító jellegét. Így a tárgyeset használata a gyakori.

У народов не могут не вызвать так же серьезную тревогу планы использовать ... (Известия 7. 4. 59).

DERIBASZ is hasonló véleményen van [42], RESTAN viszont az ellenkezőjét állítja, mivel ő arra az eredményre jutott, hogy az accusativus gyakorisága csökken: 21 genitivussal szemben csak 6 accusativust figyelt meg példamondataiban, ami százalékosan 22,2% [43]. Szerintünk a DERIBASZ képviselte, de mások által is igazolt vélemény a helytálló.

Továbbá az accusativust helyezzük előnybe a kérdő mondatokban. E jelenség megértésének legjobb magyarázatát THOMSONNál találjuk, aki a következőket mondja:

„Вопросительные предложения, в которых говорящий обнаруживает мысль, что он считает соответствующее утвердительное суждение согласным с истиной, облакаются в форму отрицательных для того, чтобы таким контрастом рельефнее подчеркнуть ожидаемый утвердительный ответ.

... Разве ты вчера не видел эту даму?

Не теряешь ли ты время?

Не купить ли мне дом?

Не терпит ли он холод?" [44]

4. A szórend is hatással van az eset használatának kiválasztására, és ha a tagadó mondatban a tárgy az állítmány előtt áll, akkor az accusativus gyakorisága nő. E kérdés miéértje meglehetősen nehéz választ kapni. Lehet, hogy Peskovszkijnak van igaza, aki a következőkkel indokolja ezt a jelenséget:

„... ведь при постановке существительного перед глаголом говорящий может не держать еще в уме при произнесении существительного глагола с отрицанием, и тогда падеж неизбежно будет винительной (эту бумагу ... я не возьму).” [45].

Hogy valóban így van-e, ahogy Peskovszkij mondja, azt nehéz határozottan bizonyítani vagy cáfolni, de annyi bizonyos, hogy a mondatokban megfigyelhető inverzió hatására a tárgyeset 35,2⁰/o-os, szemben a rendes szórendnél levő 29,9⁰/o-os gyakorisággal, és ha egészen a mondat elején van a tárgy, akkor az accusativus gyakorisága 40,5⁰/o-ra nő [46].

A szemléltetés kedvéért felsorolunk néhány mondatot, amelyben az inverzió hatására accusativusban áll a tárgyat kifejező főnév:

В торговле немец вражду не показывает, в торговле он аккуратный.
(М. Горький: Жизнь Клима Самгина)

Считать — нужно, однако не забывая, что посредством бухгалтерии революцию не сделаешь. (uo.).

Стишками болото не осушишь. (uo.).

Az inverzió hatását az eset kiválasztásában nem szabad eltúloznunk, vagy fő szempontként kezelnünk, mivel inverzió esetén is gyakran találkozunk a genitívus-os szerkezettel a tagadó mondatokban. Pl.:

Скажешь, вру, но Москвы я не видел — сказал Мишка.
(Симонов: Живые и мертвые)

... окончательно поняв, что периоды не перестроишь, сразу успокоился...
Печали в словах ее Самгин не слышал. (М. Горький: Жизнь Клима Самгина)

5. Elég gyakori eset, amikor az előzőekben felsorolt szempontok alapján nem lehet magyarázatot adni az esethasználatra a tagadó mondatban. Például miért írja Gorkij:

... не снимая фуражку (Мои университеты)
amikor Solohov azt írja:

... не скинув фуражки (Тихий Дон) [47]

Nem mondhatjuk, hogy a pusztán véletlen dönt az eset kiválasztásánál a fent említett példákban. Valószínűbb az feltételezni, hogy stilisztikai motívumok játszottak fő szerepet, minthogy a stilisztikai tényezők mindig szerepet játszanak akkor, ha lehetőség van a választásra. Például sok esetben azért van a főnév tárgyesetben, vagy birtokos esetben, hogy elkerüljék a két alak azonoságát, az ún. „grammatikai homonimákat” [48].

A stilisztikai faktorok erősen ingadoznak és igen nehéz rögzíteni őket, mert erősen szubjektív természetűek. Tény, hogy mint annyi más esetben, itt is különbséget kell tennünk a próza és a drámai dialógus; a széppróza és az újságok nyelvezete, valamint a tudományos stílus között.

a) Mivel a köznyelvre inkább az accusativus használata jellemző, ezt elismerve figyelembe kell venni az accusativus fokozódó tendenciáját a dialógusban az elbeszélő prózával szemben. Ez következménye az általános társalgási

stílus használatának, amelynek viszont a mondatok alakja vagy struktúrája a közvetlen oka [49].

A körültekintő óvatosság ellenére, amire RESTAN is int bennünket [50], minden jel arra mutat, hogy jelentős eltéréseket találunk az egyes szerzőknél. Például Gorkij és Solohov stílusában nagyobb különbség érezhető a dialógust és az elbeszélő prózát illetően. Így az accusativus gyakoribb mint Szimonov és Ehrenburg műveiben. Pausztovszkij határozottan kedveli a tárgyesetet. Az elmondottakat bizonyítására szolgáljon a következő táblázat [51]:

Elbeszélő próza

Gorkij	50	példa	ebből accusativusban áll	24%
Solohov	38	„	„	11%
Ehrenburg	57	„	„	18%
Szimonov	121	„	„	25%

Dialógus

Gorkij	24	példa	ebből accusativusban áll	53%
Solohov	12	„	„	67%
Ehrenburg	68	„	„	21%
Szimonov	86	„	„	33%

b) Ami az újságok nyelvezetét illeti, ugyanaz a helyzet, mint a szépirodában, tehát ott is növekvő tendenciát mutat a tárgyeset használata. RESTAN 40 éves megfigyelés alapján megállapította, hogy az újságok nyelvezetében az accusativus gyakorisága tagadó mondatokban 38,3%-ra nőtt, a 40 év előtti 21,7%-kal szemben [52].

c) Ami a tudományos stílust illeti, nem végeztünk különleges tanulmányokat, azonban feltétel nélkül nem helyeselhető az az éles elhatárolás, amit KOHUT von az újságcikkek és a tudományos folyóiratok közleményei közé. Tehát az accusativus növekvő tendenciája a tudományos stílusra is vonatkoztatható [53].

Az elmondottakat egybevetve megállapíthatjuk, hogy a stílusnak komoly szerepe van az esethasználat kiválasztásában.

Az eddigiek során különböző szempontok alapján igyekeztünk a birtokos és tárgyeset használatát vizsgálni, kísérletet tettünk arra, hogy elfogadható magyarázatot kapjunk a feltett kérdésre és bizonyos kritériumok szerint igyekeztünk osztályozni a genitivus és accusativus használatát tárgyas igék után a tagadó mondatban. Az elmondottakat a következőkben összegezzük:

1. A tagadó mondatban levő tárgy tárgyas ige után két esetben fordul elő: genitivusban és accusativusban.

2. A használat azt mutatja, hogy az accusativus gyakoriságának növekvő tendenciájának ellenére is a genitivus mint erősebb fél még tartja pozícióját az eset kiválasztásánál.

3. A mai orosz nyelvben mind a birtokos esettel, mind a tárgyesettel álló szerkezet helyes. A nyelvészeti szakirodalomban ezzel a kérdéssel kapcsolatban nincs határozott állásfoglalás, mivel éles határt a két szerkezet között nem lehet vonni.

4. A birtokos esettel álló szerkezet inkább az írott, publicisztikai és tudományos nyelv sajátja. A tárgyesettel álló szerkezet a társalgási nyelv jellemzője, mivel ennek a beszédnyelv emocionális expresszív jellege az írott tradíciós stílus normáinak számbavétele nélkül folyik, ezért a szabadabb, kötetlenebb szerkezeteket kedveli.

5. Tekintet nélkül a dolgozatban felsorolt különbségekre az esetkiválasztást illetően, mindkét szerkezetet lehet használni „nem rendeltetésének megfelelően”, gyakran fel lehet cserélni őket. Mindezekből az következik, hogy a felsorolt okok miatt mindkét variáns lehetséges az orosz nyelvben, tehát nem lehet leszögezni, normává tenni, az egyik eset használatát sem. Innen ered a tárgyas ige utáni tagadás esetén a tárgyat kifejező névszó esetkiválasztásának bizonytalansága, és ez a jelenség meghatározatlan ideig eltarthat.

JEGYZETEK

- [1] Vö. Грамматика русского языка. Академия наук СССР. 1960. стр. 121.
- [2] Az orosz nyelvben a magyar tárgynak a прямое дополнение felel meg, ami szó szerinti fordításban: közvetlen kiegészítő, de jelen esetben a „tárgy” elnevezést használjuk.
- [3] Arra a kérdésre: Miért a birtokos eset az elsődleges? — szintén nehéz válaszolni, mert a birtokos eset tagadószós tárgyas igék utáni használatának keletkezését sem oldotta meg a nyelvtudomány. Egyes tudósok, pl. БОГОРОГИЦКИЙ, a tagadás utáni birtokos esetet a genitivus partitivus-szal hozzák analógiába, s ezzel magyarázzák. Magyarázható még a tagadás utáni birtokos eset az egyes számú élőlényt jelölő főnevek hatásával, amikor különösen szükség volt az alany- és a tárgy közötti különbség aláhúzására. S végül meg kell említeni РОТУЕВНУА véleményét, amely a legvalószínűbbnek látszik:
„... глаголы с отрицанием требуют родительного, как означающие движение от предмета, лишение его, разобшение с ним.” (Из записок по русской грамматике).
- [4] Vö. Л. А. Бухаловский, Русский литературный язык первой половины XIX. века. 1954. стр. 349.
- [5] HALINA SAFAREWICZOWA, Forma dopełnienia bliższego w rosyjskim zdaniu zaprzeczonym, Slavia orientalis Nr. 1. 1959; s. 79. Warszawa.
- [6] Uo. 79—80.
- [7] Uo. 80.
- [8] Uo. 80 és О. К. Кочинева, Употребление родительного и винительного падежей существительных в прямом дополнении. Историко-филологический сборник, Мурманск, стр. 105.
- [9] Ф. И. Буслаев, Историческая грамматика русского языка. 1959. стр. 462—463.
- [10] Vö. SAFAREWICZOWA i. m. 81.
- [11] Uo. 81.
- [12] В. Чернышев, Правильность и чистота русской речи. 1915. стр. 20—21.
- [13] А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении. 1956. стр. 297.
- [14] Vö. КОСИНЬЕВА i. m. 105—6.
- [15] Vö. Д. И. Буторин, Винительный и родительный падежи прямого объекта в русском литературном языке XIX—XX веков. Автореферат. 1953. стр. 6.
- [16] Uo.
- [17] Uo.
- [18] А. И. Томсон, Винительный падеж прямого дополнения в отрицательных предложениях в русском языке. РФВ 49.
- [19] SAFAREWICZOWA megjegyzi, mint mellékes és érdekes jelenséget, hogy a birtokos és tárgyeset használatának kérdése a tagadó mondatokban főleg az idegeneket vagy az idegen eredetű oroszokat érdekelte. Feltételezi, hogy ez a jelenség szokatlanságával van kapcsolatban. Az anyanyelvűek számára ez kevésbé szokatlan. Vö. i. m. 82.
- [20] БУТОРИН i. m.
- [21] Л. А. Дерибас, Прямое дополнение при переходном глаголе с отрицанием. Русский язык в школе. 1956/2. стр. 21—25.
И. Коут, Прямое дополнение в отрицательных предложениях в русском языке. Русский язык в школе. 1960/2. стр. 27—32.
- [22] Vö. SAFAREWICZOWA i. m.
- [23] А. А. Сухарева, К вопросу об отрицательных предложениях в современном русском литературном языке. Ученые записки. Выпуск XIII. Ташкент 1958. стр. 10—13.
- [24] THOMSON i. m. 223.
- [25] Uo. 227.
- [26] БУТОРИН i. m. 8.
- [27] Uo.

- [28] PER. A. RESTAN: The Objective Case in Negative Clauses in Russian The Genitive or the Accusative?
Scando-Slavica. Tomus VI. p. 92—112. 1960. Copenhagen.
- [29] RESTAN i. m. 97.
- [30] Vö. DELIBAS i. m. 23 és Kohut i. m. 29.
- [31] RESTAN i. m. 100.
- [32] Uo. 101.
- [33] КОХУТ i. m. 30.
- [34] BUTORIN i. m. 14.
- [35] Л. Дончева: Выражение прямого дополнения в русских и болгарских отрицательных предложениях. стр. 214.
Годишник на Софийския университет филологически факултет София 1962. стр. 171—273.
- [36] DERIBASZ i. m. 24.
- [37] THOMSON i. m. 214—215.
- [38] DERIBASZ i. m. 25.
- [39] Vö. PESKOVSKIJ i. m. 297.
- [40] DERIBASZ i. m. 22.
- [41] Vö. DERIBASZ i. m. 96.
- [42] Vö. DERIBASZ i. m. 24.
- [43] Vö. RESTAN i. m. 99.
- [44] THOMSON i. m. 216.
- [45] PESKOVSKIJ i. m. 297.
- [46] Vö. RESTAN i. m. 99.
- [47] Vö. RESTAN i. m. 105.
- [48] Vö. DERIBASZ i. m. 23.
- [49] Vö. RESTAN i. m. 106.
- [50] Uo.
- [51] RESTAN i. m. 105.
- [52] Vö. RESTAN i. m. 107.
- [53] Vö. RESTAN i. m. 108.

УПОТРЕБЛЕНИЕ РОДИТЕЛЬНОГО И ВИНИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖЕЙ ПРИ ПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛАХ В ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

М. ЭРДЕИ

Вопрос, рассматриваемый автором, уже давно привлекал внимание лингвистов. Однако, ни у одного из них не находим окончательного решения вопроса, так как в этом отношении русский язык допускает разные варианты в выборе грамматических средств. Не претендуя на исчерпывающую полноту, автор делает попытку показать современное состояние этого грамматического явления.

GEBRAUCH DES GENITIVS UND DES AKKUSATIVS NACH TRANSITIVEN VERBEN IN VERNEINUNGSSÄTZEN DER RUSSISCHEN SPRACHE

Von

M. Erdei

Das untersuchte Problem hat die Aufmerksamkeit der Sprachforscher seit langem auf sich gezogen, doch ist keine endgültige Lösung der Frage in keiner der vorliegenden Arbeiten zu finden, da die russische Sprache in diesem Falle verschiedene Varianten in der Wahl der grammatikalischen Ausdrucksmittel ermöglicht. Es wird deshalb versucht, den gegenwärtigen Zustand dieser grammatikalischen Erscheinung darzustellen und zu systematisieren.